

10. Tys, Yu. (1955). Reid u nevidome: dyvni pryhody znatnoho molodtsia pana Mykoly Pretvycha [A venture into the unknown: the strange adventures of a noble young man, Mr. Mykola Pretvycha], Publishing house of Yu. Serediak, Buenos Aires, Argentina.
11. Brantlinger, P. (1990). Rule of darkness : British literature & imperialism, 1830–1914. New York, Cornell University Press.
12. Bruzelius, M. (2007). Romancing the Novel : Adventure from Scott to Sebald. Cranbury, Bucknell University Press.
13. Cawelti, J.G. (1977). Adventure, mystery, and romance : Formula stories as art and popular culture. Chicago, University of Chicago Press.
14. Green, M.B. (1980). Dreams of adventure, deeds of empire. London, Routledge and Kegan Paul.
15. Green, M.B. (1991). Seven types of adventure tale : An etiology of a major genre. Philadelphia, Penn State Press.
16. Ivry, B. (2004). “Inspired by King Solomon’s Mines”. King Solomon’s Mines. H.R. Haggard. New York, Barnes and Noble Classics, pp. 227–232.
17. Korostelina, K.V. (2007). Social identity and conflict : Structures, dynamics, and implications. New York, Palgrave Macmillan.
18. Phillips, R. (1997). Mapping men & empire : A geography of adventure, London & New York, Routledge.
19. Pinto Coelho, M.T. (2000). “The Image of the Portuguese in the British Novel of Empire: King Solomon’s Mines and Prester John”. Colonizer and Colonized. T. D. h. a. P. Krues. Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi B.V., pp. 357–369.
20. Semenova, D. (2013). “Mapping the Imagery of H. Rider Haggard’s Adventure Stories : Centres and Peripheries”. The Central and the Peripheral: Studies in Literature and Culture. P. Schreiber, J. Malicka and J. Lipski. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, pp. 29–38.

УДК 821.161.2+82.0

ІСТОРІЇ ПРО ІСТОРІЮ: ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬО-НАУКОВИХ ТВОРІВ А. КАЩЕНКА ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТВОРІВ О. АПАНОВИЧ ПРО ЗАПОРОЗЬКУ СІЧ

Сиротенко В.П., к. філол. н., доцент

*Донбаський державний педагогічний університет,
вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Україна*

valerij_kram@mail.ru

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей змалювання історії, історичних постатей у науково-художній та науково-популярній літературі. У А. Кащенко як літератора переважають художні прийоми зображення (різноманітність організації повісткування, кільцева композиція, ідеалізація подій та персонажів). Творам О. Апанович властиві наукова вираженість та об'єктивність, які доречно доповнюються авторськими коментарями, міркуваннями, звертанням до фольклорних джерел.

Ключові слова: художньо-наукова та науково-популярна література, повість, нарис, композиція, хронотоп, ідеалізація, неоромантизм, історична постать та персонаж.

ИСТОРИИ ОБ ИСТОРИИ: ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННО-НАУЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. КАЩЕНКО И НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Е. АПАНОВИЧ О ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ

Сиротенко В.П.

*Донбасский государственный педагогический университет,
ул. Г. Батюка, 19, г. Славянск, Украина*

Статья посвящена рассмотрению особенностей изображения истории, исторических деятелей в научно-художественной и научно-популярной литературе. У А. Кащенко как писателя преобладают художественные приемы изображения (разнообразие организации повествования, кольцевая композиция, идеализация событий и персонажей). Произведениям О. Апанович свойственны научная

взвешенность и объективность, которые уместно дополняются авторскими комментариями, размышлениями, обращением к фольклорным источникам.

Ключевые слова: художественно-научная и научно-популярная литература, повесть, очерк, композиция, хронотоп, идеализация, неоромантизм, историческая личность и персонаж.

STORIES ABOUT HISTORY: PECULIARITIES OF SCIENTIFIC BELLETRISTIC WORKS BY KASHCHENKO A. AND POPULAR SCIENTIFIC WORKS BY APANOVYCH O. ABOUT ZAPOROZHHSKA SICH

Syrotenko V.P.

Donbass State Pedagogical University, H. Batiuka str., 19, Sloviansk, Ukraine

The analysis of historical works of Adrian Kashchenko («From Dnieper to Danube. Short stories for youth about the times of Zaporozhzhaska Sich abolition», «Ruined nest. Story from the times of Zaporozhzhaska Sich abolition», «About hetman Sahaidachnyi») and historian Olena Apanovych (selected «Stories about Zaporozhzhian cossacks») takes under our consideration the fact that they share the same general intention – to tell about Zaporozhzhaska Sich and its glorious representatives. The intention is presented in specific ways: Kashchenko A. attempts to create an esthetically convincing picture, where human characters and fates connected with the notable events of Ukrainian history are on the foreground. Apanovych O. tends to show definite historical facts that might touch both minds and hearts of readers.

Work of Apanovych O. «Zaporozhzhian cossacks in Khotyn war» is a combination of a few genre formations such as educational article and essay, that give a reader a chance to see more than another historical fact, to get emotionally attached to the events that took place in the olden days, to grasp the grandeur of the deeds of our glorious ancestors.

Kashchenko A. depicts the character of Sahaidachnyi, too, within the limits of the sketch («About hetman Sahaidachnyi»). However the source that must guarantee the authenticity and exactness of the presented events and historical figures is more in its fiction side than in its scientific and educational aspect: the reference conjecture to folklore and the authorial recreation of the mental condition of the characters stipulates the esthetic level of perception of the essay protagonist.

A range of problems of Kashchenko A. story «From Dnieper to Danube. Short stories for youth about the times of Zaporozhzhaska Sich abolition» consists in proving, that Zaporozhzhaska Sich has never disappeared as the phenomenon of cossacks military victory, as the guard of Ukrainian freedom, national pride and steadiness.

In the second story Kashchenko A. concentrates on different questions: what tragic consequences the process of enslaving, transformation of free people into filth devoid of any rights that followed the destruction of Zaporozhzhaska Sich had for Ukrainians. It is traced by depicting the process of collapse of a few dynasties.

The character of a fervent Zaporizhian cossack Petro Rogoza is distinguished on the background of physical weakness and moral confusion of the majority of the story characters. Petro personifies not only pure physical power but also spiritual grandeur, because he repeatedly reproaches his brother Demko and other Zaporozhian natives for their spiritual weakness and feeble will. Such interpretation of Petro character lets the readers see him as a neo-romantic hero.

The work of Apanovych O. «Pre-conditions and consequences of Zaporozhzhaska Sich abolition» obviously tends to be close to popular scientific literature; and the author herself proves to be a real historian. But there are two cases when this historian in her yields to a citizen blessed with vivid Ukrainian patriotic position that cannot be hidden from readers. The proof of it is the emotionally colored sentence, where the author describes the remnants of Sich and the very end of the article, where she points out that it is impossible to destroy Sich spiritually; the an author turns to such authentic source as Ukrainian folklore.

Our investigation allows to outline further aspects of research:

- the use of other works of Kashchenko A. and Apanovych O. for further analysis;
- comparison of Kashchenko A. and Apanovych O. works with the legacy of foreign writers and historians who consider the same historical topic;
- exposure of approaches of Ukrainian writers and historians concerning the interpretation of other periods of our domestic history.

Key words: scientific fiction and popular scientific literature, narrative, essay, composition, chronotope, idealization, neo-romanticism, historical personality and character.

Обраний нами об'єкт дослідження потребує перш за все уточнення понять “художньо-наукова” та “науково-популярна” література, оскільки цим будуть зумовлюватися особливості викладу того чи іншого історичного матеріалу, наявність у творах історичних

чи вигаданих осіб і способів їхнього зображення, міра історичної достовірності чи художнього домислу тощо. Стосовно першої (її частіше називають науково-художньою) закріпилося розуміння, що це особливий рід літератури, який “розповідає про науку, про наукові шукання”, “драму ідей” в науці і долях її реальних творців...”. Науково-художня література звертається переважно до людської боку науки, до духовної подоби її творців, до психології наукової творчості, до філософських витоків і наслідків наукових відкриттів. Вона володіє не лише інтелектуально-пізнавальною, але й естетичною цінністю...” [15]. При цьому дослідниця А. Ємець підкреслює, що це твори переважно дитячої пізнавальної літератури, коли “пізнавальна інформація подається читачеві за допомогою сюжету і художнього образу” [9].

Коли ж говорять про науково-популярну літературу, то наголошують на її призначенні для широкого кола читачів, а включає вона “твори про основи й окремі проблеми фундаментальних і прикладних наук, біографії діячів науки, опис подорожей і т.д., написані в різних жанрах” [12]. Тож пріоритетності набуває достовірність поданих фактів, що повинна спиратися на цікавість і захопленість викладу. Щоправда, ця вимога породжує певну проблему, пов’язану з падінням популярності такої літератури, оскільки “... дуже низький рівень ерудиції, знань, інтелекту у сучасного читача, до якого звернена література. Цільовою аудиторією науково-популярної літератури є школярі та діти, тобто дилетанти в цій галузі. Адаже основним завданням книг є просто і доступно пояснити читачам про складні речі, в легкій формі подати нецікаві й часом дуже заплутані відомості, спробувати зацікавити своїх читачів” [14].

Отже, надалі, аналізуючи історичні твори письменника Адріана Кащенка (1858–1921) та історика Олени Апанович (1919–2000), ми повинні враховувати, що вони об’єднуються спільним наміром – розповісти про Запорозьку Січ, її славетних представників, який реалізується дещо різними засобами: перед А. Кащенком стоїть завдання представити естетично переконливе полотно, коли на першому місці – людські характери, долі, пов’язані з визначними подіями української історії; О. Апанович необхідно так подати конкретний історичний факт, щоб він торкнувся не лише розуму, а й серця читача. Вагомість здійсненого цими, без перебільшення, будителями й захисниками української духовності, національної свідомості беззаперечна. Їхня діяльність припадає на різні періоди української історії, коли першому доводилося робити все можливе задля роздмухування іскри історичної пам’яті, яка й запалала в роки існування УНР, а другій треба було відродити національну гідність, сплюндровану безжальним тоталітарним винищенням за часів радянської влади.

Безумовно, їхні твори досягали бажаної мети, але, як свідчать події в Україні 2013–2014 рр., для українського суспільства й на сьогодні надзвичайно актуальним залишається громадсько-політичний вектор “Українство, Україна, її цілісність і суверенність” – заклики до федералізації, за якими однозначно проглядаються проросійські симпатії. Тому звернення до науково-художніх творів А. Кащенка “З Дніпра на Дунай. Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорозької Січі”, “Зруйоване гніздо. Повість з часів скасування Запорозької Січі”, “Про гетьмана Сагайдачного” та науково-популярних історій О. Апанович, уміщених у збірці “Розповіді про запорозьких козаків”, пов’язане не лише з науково-літературознавчими потребами поглибити уявлення про змістово-художні особливості названих творів, а й необхідністю ще раз торкнутися самих основ української нації.

Не можна сказати, що мистецька спадщина А. Кащенка розглянута всебічно й ґрунтовно. Одна із причин цього, як справедливо відзначає С. Пінчук, – незаслужене забуття через ярлик “буржуазного націоналіста” [13]. Тож на сьогодні маємо кілька статей, автори яких зосереджуються на деяких аспектах прози письменника. “Піонером кашченкознавства” можна вважати Л. Старицьку-Черняхівську, яка вказала на виховне спрямування

історичної прози А. Кашенка, який прагнув викликати в душах читачів "...любов до минулого своєї країни, цікавість до історії... чесні й гуманні думки" [цит. за 7, с. 63]. Своєрідним продовженням власне лінії, накресленої Л. Старицькою-Черняхівською, є розвідки В. Беляєва [4], С. Пінчука [13], А. Гуляка та Ф. Кейди [7]. Зокрема, останні відзначають два провідні тематичні напрямки прози письменника: "Події й постаті тієї доби чітко групуються навколо двох тематичних центрів – національно-визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького і зруйнування Запорозької Січі (1775). У цих хронологічних межах письменник і розвиває патріотичну концепцію своєї прози" [7, с. 67].

Через жанрові ознаки дивиться на твори А. Кашенка Г. Корицька. З огляду на те, що надалі ми не будемо заглиблюватися в уточнення жанрових дефініцій творів, які будуть розглядатися, наведемо лише висновки, зроблені літературознавцем, оскільки так чи інакше зважатимемо на них. Твори "Борці за правду", "Запорожська слава", "Зруйноване гніздо", "Під Корсунем", "У запалі боротьби" вона характеризує як повісті. А "Кость Гордієнко-Головко – останній лицар Запорожжя", "Про гетьмана козацького Самійла Кішку", "Про гетьмана Сагайдачного", "Мандрівка на Дніпрові пороги" варто визначити як белетризовані нариси з історії України, а останній – як історико-краєзнавчий нарис. При цьому жанротворчим показником називається співвідношення історичних фактів та художнього домислу й вимислу: "...спробуємо виділити жанрові різновиди "історичної романістики" А. Кашенка, взявши за основу співвідношення між фактом і вимислом. Найчисленнішу групу серед його творів становлять історико-художні, де акцентується увага саме на художньому зображенні, домисленні реальних ситуацій, подій, де переважає романна форма узагальнення. Домінує вигадка, а документ відіграє другорядну роль. Вигадана особа, як правило, є головним героєм, а історично конкретні особи постають на другому плані або зовсім відсутні. Їх уведення у твір служить для письменника загальним фоном розповіді, вони є "перепусткою" в жанр прози історичної тематики. До цієї групи відносимо такі твори, як "Борці за правду", "З Дніпра на Дунай", "Запорожська слава", "Зруйноване гніздо", "Під Корсунем", "У запалі боротьби" [11].

Зосереджуються дослідники й на розгляді окремих творів прозаїка. Зважаючи на предмет нашої уваги, виокремимо лише те, що стосується творів "З Дніпра на Дунай", "Зруйноване гніздо", "Про гетьмана Сагайдачного". Наприклад, А. Гуляк та Ф. Кейда зауважують, що перші два, будучи написані 1914 р., "об'єднані фактично одним ідейним задумом, персонажами... і сприймаються як своєрідна діалогія". Іншу художню особливість автори вбачають у тому, що в текстах сполучаються романтичні й реалістичні принципи зображення. Перше властиве змалюванню позитивних персонажів, а "...переважно у реалістичних тонах зображуються негативні персонажі; іноді белетрист вдається до окремих елементів "окарикатурення" їхніх постатей (наприклад, у повісті "Зруйноване гніздо"). Слід зауважити, що в деяких творах (скажімо, "З Дніпра на Дунай", "Зруйноване гніздо") "присутність" діячів вітчизняної історії обмежується наявністю їхніх імен, авторськими коментарями й оцінками їхньої діяльності. У такий спосіб створюється історичне тло, виформовується сюжетний каркас твору" [7, с. 68].

В. Беляєв, А. Гуляк та Ф. Кейда відзначають і ряд композиційних особливостей творів, але про це ми поговоримо детальніше в процесі їхнього безпосереднього аналізу.

Про О. Апанович – "берегиню козацької слави" (М. Близняк) – написано доволі мало. Загальну інформацію про її життя та наукову діяльність історика наводить Вікіпедія [3], є анотація на "Козацьку енциклопедію для юнацтва" (2009) [1], розвідки М. Близняка [5] та І. Дзири [8], присвячені аналізу наукових здобутків фахівця як дослідниці історико-культурних українських надбань. Щодо збірки "Розповіді про запорозьких козаків" ми не знайшли жодних відгуків, тому оцінку творів "Запорозькі козаки в Хотинській війні", "Передумови і наслідки скасування Запорозької Січі" будемо здійснювати на підставі

висловлених вище зауважень відносно особливостей науково-популярної літератури, а також твердження, що “книга (*“Козацька енциклопедія для юнацтва”* – В. С.) виконуватиме не тільки довідкову, енциклопедичну функцію, служитиме навчальним посібником для школярів і студентів, а й стане захоплюючим читанням для всіх небайдужих до історії рідного народу, сприятиме вихованню національної свідомості, утвердженню в суспільстві української національної ідеї” [1].

Здійснений огляд матеріалів щодо оцінки спадщини А. Кащенка та О. Апанович дозволяє сформулювати завдання, які ми спробуємо реалізувати під час роботи:

- зіставити твори А. Кащенка та О. Апанович, у яких висвітлюються близькі історичні події чи представлені одні й ті ж історичні персонажі, що дозволить увиразнити особливості зображення історії в науково-художній та науково-популярній літературах;
- осмислити виражальні підходи, завдяки яким О. Апанович удається “белетризувати” історію;
- поглибити спостереження над художніми особливостями творів А. Кащенка, що посприє розширенню уявлень відносно літературно-митецької майстерності письменника.

Під час аналізу твору О. Апанович “Запорозькі козаки в Хотинській війні” зосередимося лише на постаті гетьмана П. Сагайдачного, оскільки й у А. Кащенка є твір, присвячений цьому історичному діячеві. Науково-популярна література характеризується такими жанрами, як стаття, біографія, нарис тощо. Твір О. Апанович являє собою поєднання кількох жанрових утворень. Починається з авторської розповіді про те, як, ким і коли було засновано Хотинську фортецю, а потім з більшими чи меншими подробицями подається перебіг Хотинської битви, у якій брали участь військо Польщі, українські козаки, з одного боку, та армія султанської Туреччини – з іншого. Така манера подання історичного матеріалу властива пізнавальній статті загалом, чого в принципі й прагне авторка: “Восени 1621 р. під Хотиним об’єднані військові сили України і Польщі зупинили навалу турецько-татарських полчищ, завдавши їм першої рішучої поразки на суші, й не тільки врятували Річ Посполиту від поневолення, а й захистили інші народи Європи від турецького нашествия...” [2, с. 85].

Коли ж погляд історика переключається на Сагайдачного, з’являються нарисові ознаки, що зумовлює інший спосіб викладу матеріалу. Як зазначає О. Галич, нарису властиві документальна основа, відтворення “злочоденних подій чи зображення людей, яких особисто знав автор” [6, с. 136]. Підкреслимо, що хоча авторка й не була особисто знайома з героєм нарису, однак порушені нею тема й проблема надзвичайно актуальні. Адже з огляду на різні причини і на сьогодні немає ґрунтовної, повної, об’єктивно вивіреної історії України. Тому для О. Апанович важливо не просто згадати призабуте ім’я славетного гетьмана, а й увиразнити певні риси характеру, щоб перед читачем постала жива людина, гідна поваги й звеличення завдяки виявленим військовим здібностям.

Перш за все, авторка неодноразово підкреслює, що Сагайдачний – це новатор у справі ведення воєнних дій: дотримувався не оборонної тактики, а постійно вдавався до активних наступальних боїв. І тут О. Апанович виступає не стільки істориком, який просто констатує наявний факт, а як публіцист, що не приховує власного позитивного ставлення до героя нарису: “Козацький гетьман, який взагалі на противагу стратегії пасивної оборони розвивав далі козацьку наступальну стратегію концентрованого раптового удару і маневрену динамічну тактику, блискуче реалізував ці принципи в Хотинській битві, піднявши на новий високий щабель українське військове мистецтво” [2, с. 99].

Нарисовість відчувається й у тих випадках, коли авторка не стримує власних емоцій, дозволяє “історик” стати “письменником”, вдаючись до художнього домислу й вимислу: “В дощову ніч Сагайдачний повів козаків на султанські позиції. У нічній темряві десять тисяч козаків підкралися до турецького табору” [2, с. 103]. Така белетризація не прорахунок, а свідомий крок О. Апанович, щоб читач не стільки одержав ще один конкретний історичний факт, скільки емоційно долучився до того, що відбувалося в старовину, осягнув велич здійсненого славетними предками.

У межах нарисової типології вибудовує образ Сагайдачного й А. Кашенко (“Про гетьмана Сагайдачного”). Однак джерельна база, яка повинна гарантувати достовірність і документальність представлених подій та історичних постатей, швидше перебуває в художньо-літературному, ніж науково-пізнавальному полі.

По-перше, автор не мислить себе істориком, постійно зазначаючи, що достовірні факти відсутні: “Хоч ніяких документів про участь Сагайдачного в тих походах і не лишилося, та, проте, відомо, що в 1606 році він уже виступає в ролі козацького ватажка...” [10, с. 562].

По-друге, письменник не тільки звертається до свідчень істориків (Бантиш-Каменський, Антонович) та сучасників гетьмана (польський сенатор Деревинський), а цитує уривки з народних дум (про напади козаків під проводом Сагайдачного на Варну, морські походи по Чорному морю), згадує виступи школярів Братської школи щодо смерті гетьмана, що в його розумінні є найпереконливішим доказом правдивості всього, що відбувалося з героєм.

По-третє, як літератор, він дозволяє собі переповідати, які думки, настрої могли з’являтися в козацького ватажка під впливом певних реальних подій: коли його було позбавлено гетьманської булави, він “не образився з того, бо такі зміни у козаків були звичайним ділом, і, передавши булаву Бородавці, поїхав у Київ служити Україні тим шляхом, який мав найпевнішим” [10, с. 572]. Отже, твориться цілісний образ історичної особи від моменту народження до смерті, але при цьому пріоритет належить художньому, а не науковому мисленню автора, що й зумовлює естетичний рівень сприйняття постаті головного героя нарису.

Ще більшою мірою закони естетичного відтворення дійсності виявляються в повістях А. Кашенка “З Дніпра на Дунай. Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорозької Січі”, “Зруйоване гніздо. Повість з часів скасування Запорозької Січі”. Хоча твори й об’єднані в дилогію, проте кожен із них має свою проблематику, чим визначаються особливості організації та подання художньо-історичного матеріалу, авторської уваги до певного персонажа тощо. Проблематику першої повісті ми б сформулювали як прагнення прозаїка довести, що Запорозька Січ, переставши існувати як територіально-адміністративне поняття, ніколи не зникла як феномен військової звитяги козаків, берегині українських вольностей, національної гордості та незламності. Проголошується це твердження за допомогою різноманітних виражальних прийомів. Це, наприклад, постійне звернення автора до запорозьких традицій і звичаїв: покидаючи Січ, козаки взяли із собою ікони Покрови та Миколая, “бо без святої Покрови не може бути Січа Запорозька, а без помочі святого Миколи не перепливеш моря” [10, с. 400], а також кожен наповнив ладанку січовою землею. Не забули запорожці й поклонитися могилам славних отаманів Івана Сірка та Костя Гордієнка.

Важливу роль відіграють тут і пейзажні описи: хрест на одній із бань запорозької церкви, що довго майорить вигнанцям; багатючий степовий рослинний і тваринний світ, який назавжди закарбовується в козацьке серце як райський куточок; Царська могила, у якій вічно спочиває той, хто “любив наші рідні степи, й твоя душа, що витає тут над твоєю домовиною, бачиш степи, улюблені за життя...” [10, с. 443].

На реалізацію авторського задуму спрямовані ще два взаємопов'язані компоненти – підзаголовки повісті та образ найменшого з братів Рогоз – Василька. Про роль підзаголовків у творах А. Кашенка як важливий художньо концептуальний чинник говорить Г. Корицька: “У підзаголовку “Історичне оповідання” до творів “Борці за правду”, “Запорозьська слава”, “З Дніпра на Дунай”, “Про гетьмана Самійла Кішку” термін “оповідання” несе в собі не стільки жанроозначувальну семантику, скільки вказівку на розповідну манеру викладу” [11]. Стосовно ж повісті, яка має підзаголовок “Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорозької Січі”, варто наголосити на адресаті твору – для юнацтва. Тобто письменникові важливо, щоб його розповідь була почута й належним чином сприйнята молоддю. Тому необхідно знайти довірливу форму спілкування, що й досягається за допомогою образу Василька, через сприйняття якого передано значну частину історії руйнування Січі та переселення запорожців на Дунай. Хоча з таким художнім прийомом не погоджується дослідник В. Беляєв: “...«дитяча», сказати б, оповідна позиція не дає можливості адекватного відтворення трагічної сторінки історії України – зруйнування останньої Січі Запорозької” [4, с. 632]. Однак це твердження не видається беззаперечним, оскільки повість як середній епічний жанр і не претендує на всеохопність змалювання життя, а зацікавлений дитячий погляд саме й дозволяє вихопити найсуттєвіші моменти української історії. Тим більше, що поруч з Васильком завжди знаходиться старий досвідчений козак, який і передає підліткові вікопомні знання, збережені завдяки фольклору: “Від кобзарів я (*дід Очерет – В. С.*) чув, що дуже давно колись був завзятий козак Байда. Так він доти бусурманів воював, доти татарські та турецькі землі до самого Дунаю кіньми витолочував та вогнем випалював, аж поки його бусурмани зрадою захопили та в Стамбулі біля високої башти ребром за залізний гак почепили...” [10, с. 412]. Отже, Січ залишилася духовно незнищеною, що й дає авторові право проголосити у фіналі: “Починалося нове життя запорозького козацтва – дітей Дніпровської Січі – в чужій стороні” [10, с. 450].

У другій повісті А. Кашенко зосереджується на інших питаннях: які трагічні наслідки для українців мав процес закріпачення, перетворення вільних людей на безправних через зруйнування Запорозької Січі. Для цього потрібні відповідні виражальні засоби, і прозаїк їх успішно знаходить. Тому ми цілком підтримуємо спостереження В. Беляєва [4, с. 638], А. Гуляка та Ф. Кейди щодо композиційних особливостей твору: “Привертає увагу своєрідність композиції “Зруйнованого гнізда”. Розповідь має оригінальне композиційне обрамлення: в експозиції – заможне життя на зимівниках старих запорожців, мир, праця, злагода й кохання. У фіналі ж повісті – картина від’їзду запорожців з родинами на чужину” [7, с. 67]. Також звертається увага на роль хронотопу дороги [7, с. 67], оскільки різні персонажі повісті (старий запорожець Дмитро Балан, його діти Іван та Галя, брати Демко й Петро Рогози) з огляду на різні причини постійно вдаються до мандрів. Однак, як нам видається, відзначені дослідниками змістово-художні особливості потребують уточнення й доповнення.

Зруйноване гніздо – це вся Україна, яка опинилася в кріпацькому ярмі. Щоб юний читач (пам’ятаючи підзаголовок першої повісті, його з успіхом можна застосувати й до другої) повною мірою пережив цю трагедію на емоційному рівні, письменник відмовляється від метафоризації, послідовно змальовуючи кілька родинних гнізд, що зазнали московського плондрування. І тут починає працювати не стільки хронотопний принцип об’єднання матеріалу, скільки сама динаміка історичної об’єктивної логіки, коли під тиском безжальних загарбників відбувається чи то фізичне (Дмитро Балан), чи то моральне (Галя Балан, Ївга Лубяна) знищення персонажів. Автор тут лише переводить погляд з одного сімейно-родинного кола на інше.

Спочатку перед нами зимівник Дмитра Балана. Не важко помітити свідому ідеалізацію, до якої вдається прозаїк, змальовуючи родинно-господарський побут старого запорожця: цілі

табуни коней, круторогі воли, кучерявий садочок [10, с. 453]. Однак ідилія руйнується під тиском несприятливих обставин, але письменника найбільше турбує не тільки це, а те, що не всі персонажі збагнули реальність навислої загрози. Тому-то й немає віри щодо запевнень Демка, що зі зруйнуванням Запорозької Січі нічого страшного не відбулося: “Чого, справді, вам (*Дмитрові Балабану* – В. С.) так журитися? Ну, нехай Запорозька Січ од вас трохи далі буде – на Дунаї, а проте, ви знатимете, що вона єсть. А тут у вас і степ, і хата, й плавня, і добре господарство” [10, с. 458]. Та невдовзі саме життя довело примарність таких заяв: старого запорожця було закатовано, а Демка зганьблено, тавровано й віддано в пікінери.

Не встояло й інше родинно-сімейне гніздо, яке так старанно звивало й захищало молоде подружжя Демка Рогози та Галі Балан. Не маючи змоги фізично захищати честь своєї дружини та новонародженого сина, втікає до Задунайської Січі чоловік, а дружина не лише покійно відбуває панщину, але й змушена з усіх сил боронити свою жіночу гідність від зазіхань нахабного прикажчика.

Моральної наруги зазнає також старий козак Глоба, що пишався своїм садком, виплеканим для людей. Його господарство “милостиво” не займають московити, бо тепер воно вже належить не йому, а князеві Потьомкіну: “Сади мої дуже йому подобалися, і наказав він усім, щоб мене до смерті ніхто не смів чипати...”

– Се, певне, через те вам така вийшла милість, що ви до смерті ще побільшите вашою працею сади для князя.

На виду старого запорожця зовсім непомітно було того запалу, що був у Рогози; навпаки, в очах його був тихий спокій і покійливість” [10, с. 524].

І знову спостерігаємо своєрідне авторське риторичне питання: чи можна покорою, власним приниженням повернути відібрані волю та свободу, відстояти власні людські права. Відповідь же знаходимо в самій повісті в образах затятого запорожця Петра Рогози та авторських описах загального виду Задунайської Січі: “Серце запорожців раділо, коли вони побачили по островах Дунаю таку саме плавню, як і у Великому Лузі на Дніпрі... Ті самі верби, дуби, осокори, шелюги з червоної лози та очерету. Так само герготіли тут по озерах та протоках гуси, так само буркотіли горлиці, скрекотіли сороки й кували зозулі... Здавалося, що вже не було чого запорожцям більше бажати, і всі мало не плакали від щастя, почувши від дунайців, що все це належить товариству і тут всякому запорожцеві вільно й рибалити, й полювати” [10, с. 524]. Отже, цей ідилічний опис можна вважати останнім незруйнованим козацьким гніздом, яке живе завдяки таким гарячим серцям, як у Петра Рогози. Саме з цим персонажем у творі виникає ще один хронотоп дороги – дороги на Батьківщину.

Завдяки козацькій кмітливості Петро з товаришами повертається до України в запорозькому одязі та при зброї. Це не шлях утікачів, які змушені повсякчас переховуватися, це відверта демонстрація незборимості січовиків, свідченням чого є портретна характеристика козацького ватажка під час проходження дніпровських порогів: “Сорочка на ньому була розхристана, показуючи засмалені сонцем груди, руки напружені від кермування стерном, ноги широко розставлені, щоб хвиля, надавивши на стерно, не звалила стернаря геть з чердака. Скинута з голови шапка лежала долі, а довгий оселедець вільно маяв у повітрі; запорожець-велетень направляв дуба просто на скелю, що високою баштою стриміла з води” [10, с. 525]. А за цією фізичною силою явно відчувається духовна велич, бо неодноразово Петро дорікає своєму братові Демку та й іншим вихідцям із Запорозжя за слабкодухість та безволля: “Хіба так розмовляють запорожці? – почувся з-за Демка голос Петра, і важкий, мов довбня, та твердий, мов залізо, кулак старшого Рогози впав на голову прикажчика” [10, с. 536].

Петро не лише приніс на покріпачену Україну дух свободи, а й запалив надію в серцях інших, прагнення не піддаватися поневолювачам, не впускати в душу відчуття зневіри й розпачу. Тож, незважаючи на скрутну годину, у якій опинилася Україна та її народ, розв'язка повісті просякнута оптимістичними надіями і персонажів, і самого автора. Не без жалю покидаючи рідні місця, “Галя не шкоділа тепер за тим, що рідної оселі скоро не видно буде, бо та оселя була місцем її нелюдських страждань. Всі думки молодої жінки линули тепер за море до Дунаю, в ту привітну сторону, де, як розказували Демко та Іван, люде ще працювали тільки на себе та жили так саме вільно, як жили колись запорожці понад Дніпром” [10, с. 539].

Відзначений нами характер розв'язки дозволяє дещо не погодитися з міркуваннями А. Гуляка та Ф. Кейди стосовно стильових ознак, властивих повісті “Зруйноване гніздо”. Дослідники вважають, що “...образне мислення А. Кащенка спирається на традиції української прози XIX ст. Пошуки нових засобів художнього моделювання дійсності, властиві для літератури початку минулого століття, не знайшли втілення у його творчості” [7, с. 68]. Безумовно, модерністські виражальні засоби не властиві творові, але на рівні потрактування образу Петра можна вбачати в ньому риси неоромантичного героя. Згадаймо, як сутність неоромантизму визначала одна з найяскравіших його представниць у вітчизняній літературі Леся Українка: “Справжній новоромантизм зневажає не самий натовп, тобто не особи, що складають натовп, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зачисляти себе до натовпу, як до чогось стихійного, що поглинає, нівелює, стирає індивідуальність, приносить її в жертву інстинкту, стадності. Новоромантик протиставляє натовпу не героя, не вибрану особу, а суспільство свідомих осіб, в якому він, цей натовп, розчинився б без лишку...” [цит. за 16, с. 33]. Якщо прокоментувати це висловлювання, то варто наголосити, що для Лесі Українки неоромантизм – це незборимість духу, презирство до духовного рабства, потенційна здатність героя позитивно впливати на загал. А саме такими якостями й наділено образ Петра. Отже, не будемо стверджувати, що повість А. Кащенка належить до неоромантичного літературного дискурсу, однак і традиційні реалістичні виміри вона явно переросла.

Усе вищезазначене свідчить, що повістєва диалогія А. Кащенка має значні естетичні характеристики, властиві більше художній, ніж художньо-науковій прозі. Останнє відчувається хіба що в претензійній скерованості творів на юнацьку читацьку аудиторію та послідовним звертанням автора до суворо фіксованих історичних подій.

На цьому фоні твір О. Апанович “Передумови і наслідки скасування Запорозької Січі” явно тяжіє до науково-популярної літератури, а сама авторка почувається передовсім об'єктивним істориком. Цим, напевне, можна пояснити емоційну сухість викладу матеріалу, намагання поглянути на історичну подію з точки зору різних її учасників, проаналізувати мотиви поведінки представників різних соціально-політичних угруповань. Так, відповідь на основне питання, що стало вирішальним моментом у прийнятті Катериною II рішення стосовно ліквідації Запорозької Січі, міститься у воєнно-стратегічній ситуації, що склалася після завершення війни Росії з Туреччиною 1774 р.: “У вищих урядових колах вважали, що Запорожжя вже втратило своє значення форпосту в боротьбі з турецько-татарською агресією, а запорозькі козаки не становлять цінності як військова сила” [2, с. 249–250]. Безумовно, що остаточне рішення приймалося з урахуванням різних чинників, але не можна ігнорувати цієї суто об'єктивної причини.

Сторонній спостерігач відчувається і в епізодах, пов'язаних із характеристикою поведінки української старшини: “Розглядаючи передумови ліквідації Січі, не можна випускати з уваги суперечності між старшиною запорозькою та лівобережною і слобідською” [2, с. 246]. Ми не будемо вдаватися в подробиці, хто чого прагнув, але підкреслення наявності суперечок між козацькою старшиною – це свідчення аналітичної оцінки передумови й наслідків обраної поведінки.

І лише у двох випадках історик поступається місцем громадянину з яскраво вираженою українською патріотичною позицією, яку він і не прагне приховати від читача. Свідченням є емоційно заангажоване речення, коли авторка описує те, що залишилося від Січі: “Через два роки тільки вали, рови, могили й руїни нагадували про славнозвісну Січ” [2, с. 253]. А вдруге це спостерігаємо наприкінці статті, коли для підсилення думки, що Січ духовно знищити неможливо, авторка звертається до такого авторитетного джерела, як український фольклор: “Народ, дуже болісно сприйнявши звістку про знищення останнього бастиону вольності від кріпацтва, в своїй усній творчості зберіг спомини про неї та її загибель. Зруйнування і скасування Запорозької Січі знайшло всебічне і цілком вірне висвітлення в циклі історичних пісень” [2, с. 257].

Проведений аналіз творів А. Кащенко та О. Апанович свідчить, що їхня спільність простежується не лише на тематичному, а й на патріотично-пафосному рівні, що відбиває громадянську позицію обох авторів. Водночас кожен текст має свою родзинку, чим передаються його виражальні можливості стосовно донесення до читача тієї історичної концепції, яку поділяє чи то письменник, чи то історик. У А. Кащенко переважають художньо-естетичні прийоми: варіювання ракурсу бачення історичної події або історичного діяча, композиційна цілісність творів, зосередження на змалюванні певного персонажа. Загалом це й забезпечує достатній рівень белетризації власне історичного матеріалу.

Твори О. Апанович практично позбавлені суто художніх засобів виразності. Природно, що вона більше зосереджується на історичних фактах, але в момент, коли саме розгортання подій досягає кульмінації, авторка цілком доречно вдається до посилення емоційного викладу оповіді через безпосередні авторські коментарі, відтворення не лише дій певних осіб, а й мотивування прийнятих ними рішень, звертання до українських дум та історичних пісень.

Проведена розвідка далеко не вичерпує всіх аспектів обраного нами об'єкта дослідження, що й дозволяє окреслити подальші його перспективи:

- залучення до аналізу інших творів і А. Кащенко, і О. Апанович;
- зіставлення творів А. Кащенко та О. Апанович з творами зарубіжних письменників та істориків, у яких порушено однакові історичні теми;
- виявлення підходів українських письменників та істориків до потрактування інших періодів вітчизняної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва. – [Електронний ресурс] / О. Апанович. – К.: Веселка, 2009. – 719 с. – Режим доступу: http://book-ye.com.ua/shop/product_10489.html
2. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
3. Апанович Олена Михайлівна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Беляєв В. “...Україна стоїть повсяк час перед очима” (Історична проза Адріана Кащенко) / Віктор Беляєв // Кащенко А.Ф. Зруйноване гніздо: Іст. повісті та оповідання. – К.: Дніпро, 1991. – С. 597–644.
5. Близняк М.Б. Вивчення і популяризація наукового доробку академіка В. Вернадського в творчості “берегині козацької слави” О. Апанович [Електронний ресурс] / М.Б. Близняк. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=293>

6. Галич О.А. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. / О.А. Галич. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
7. Гуляк А. Художня модель героїчної минувшини у прозі Адріана Кашченка / А. Гуляк, Ф. Кейда. // Дивослово. – 2004. – № 6. – С. 62–68.
8. Дзира І. Я. Олена Апанович як дослідник українського літописання [Електронний ресурс] / І.Я. Дзира. – Режим доступу : <http://history.ukma.kiev.ua/docs/journals/naukovi-zapysky/117/dzyra.pdf>
9. Ємець А.А. Методика роботи з науково-художніми творами в початкових класах [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. – А.А. Ємець; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 19 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/4432.html>
10. Кашченко А.Ф. Зруйноване гніздо : історичні повісті та оповідання / А.Ф. Кашченко. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.
11. Корицька Г. Жанрова специфіка творів А. Кашченка на історичну тематику. – [Електронний ресурс] / Г. Корицька. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1811.html>
12. Науково-популярна література [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://znaimo.com.ua/>
13. Пінчук С. Слово про Адріана Кашченка [Електронний ресурс] / С. Пінчук. – Режим доступу : <http://kaschenko.uaweb.org/main/pinchuk-slovo.html>
14. Проблеми науково-популярної літератури. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://knig.org.ua/problemu-naukovo-populyarnoji-literatury.html>
15. Ревіч А. Науково-художня література [Електронний ресурс] / А. Ревіч. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word/>
16. Сиротенко В.П. Історія української літератури ХХ століття та методика її викладання : навчальний посібник / В.П. Сиротенко, Р.Ф. Суровцева. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 392 с.

REFERENCES

1. Apanovych, A. (2009), Kosatska entsyklopediia dlia yunatstva [Cossacks encyclopedia for youth], Veselka, Kyiv, Ukraine, available at : http://book-ye.com.ua/shop/product_10489.html (access September 20, 2014).
2. Apanovych, O.M. (1991), Rozpovidi pro Zaporozhskykh kozakiv [Stories about Zaporizhian Cossacks], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
3. “Apanovych Olena Mykhailivna”, Wikipedia, available at : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (access September 20, 2014).
4. Beliaev, V. (1991), “Ukraine is always in front of my eyes. Historical prose of Adrian Kashchenko” // Kashchenko, A., Zruinovane hnisdo : istorytshni povisti ta opovidannia [Ruined nest, historical essays and stories], Dnipro, Kyiv, Ukraine, pp. 597-644.
5. Blyzniak, M.B., «Studying and popularization of the scientific legacy of academician Vernadsky V. in the works of «the guard of cossaks fame» Apanovych», available at : <http://naub.org.ua/?p=293>. (access September 20, 2014).
6. Halych, O.A. (2010), Vstup do literaturoznavstva, pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Introduction to the theory of literature. Textbook for students of higher educational establishments], Vydavnytstvo DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka, Luhansk, Ukraine.
7. Huliak, A. and Keida F. (2004), “Artistic model of heroic past in prose of Adrian Kashchenko”, Dyvoslovo, Vol. 6, pp. 62–68.
8. Dzyra, I.Ya “Olena Apanovych as an investigator of Ukrainian chronicles”, available at : <http://history.ukma.kiev.ua/docs/journals/naukovi-zapysky/117/dzyra.pdf>. (access September 20, 2014).
9. Yemets, A.A. (2001) “Methods of work with scientific fiction in primary school” : Thesis abstract for Cand. Educ. (Pedagogic.), 13.00.02, Institute of Pedagogic of the Academy of Pedagogic Sciences, Kyiv, Ukraine.
10. Kashchenko, A.F. (1991), Zruinovane hnizdo, istorychni povisti ta opovidannia [Ruined nest, historical essays and stories], Dnipro, Kyiv, Ukraine.

11. Korytska, H. "Genre specifics of works by A. Kashchenko dealing with historical topics", available at : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1811.html/> (access September 20, 2014).
12. "Popular scientific literature", available at : <http://znaimo.com.ua/> (access September 20, 2014).
13. Pinchuk, S., "A word about Adrian Kashchenko", available at : <http://kaschenko.uaweb.org/main/pinchuk-slovo.html/> (access September 20, 2014).
14. "Problems of popular scientific literature", available at : <http://knig.org.ua/problemny-naukovo-populyarnoyi-literatury.html/> (access September 20, 2014).
15. Revich, A., "Scientific fiction", available at : <http://vseslova.com.ua/> (access September 20, 2014).
16. Syrotenko, V.P. and Surovtseva R.F. (2012), *Istoriia ukraininskoi literatury XX storichchia ta metodyka yiyi vykladannia, navchalnyi posibnyk* [History of Ukrainian literature in the XX century and methods of teaching it, textbook] Zentr uchbovnoi literatury, Kyiv, Ukraine.

УДК 82.09:82 – 311.3

МОДУСИ ВЗАЄМОДІЇ ВИМІРІВ СИМВОЛІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В РОМАНАХ В. КОЖЕЛЯНКА («ТЕРОРІУМ») І Г. ТАРАСЮК («ЦІНЬ ХУАНЬ ГОНЬ»)

Ставнича О.М., к. філол. н.

*НВП «Видавництво "Наукова думка" НАН України»,
вул. Терещенківська, 3, м. Київ, Україна*

selenst@ukr.net

Предметом дослідження стали способи символічних інтеракцій між внутрішньотекстовими вимірами (образно-символьним, номінативним, персонажним, концептуальним, композиційним, часопросторовим) модельованої реальності в політичних романах-антиутопіях В. Кожелянка і Г. Тарасюк. Встановлено, що знаково-значеннєву художню цілісність прогностичного політизованого тексту, який може вступати в символічну соціокультурну взаємодію, створено завдяки модусам семантичного розриву або вкладання; детермінації; метонімічного зміщення, трансформації; семантичних підстановок, образного комбінування; асоціації, алюзійного вписування в контекст та ін. Також розглянуто спільне й відмінне у прийомах тексто- і сенсотворення, визначено домінування алегоричного (Г. Тарасюк) або символічного (В. Кожелянко) типу романного мислення.

Ключові слова: альтернативна історія, внутрішньотекстова й соціальна символічна реальність, модуси взаємодії.

МОДУСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ИЗМЕРЕНИЙ СИМВОЛИЧНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В РОМАНАХ В. КОЖЕЛЯНКО («ТЕРРОРИУМ») И Г. ТАРАСЮК («ЦИНЬ ХУАНЬ ГОНЬ»)

Ставныча О.М., к. филол. н.

*НИП «Издательство "Наукова думка" НАН Украины»,
ул. Терещенковская, 3, г. Киев, Украина*

Предметом исследования стали способы символических интеракций между внутритекстовыми уровнями (образно-символьным, номинативным, персонажным, концептуальным, композиционным, пространственно-временным) моделированной реальности в политических романах-антиутопиях В. Кожелянко и Г. Тарасюк. Установлено, что знаковая и смысловая художественная целостность прогностического политизированного текста, который может вступать в символическое социокультурное взаимодействие, создаётся при помощи модусов аллегорического вложения; семантического разрыва; детерминации; метонимического смещения, трансформации; семантических подстановок, комбинирования образов; ассоциации, аллюзийного вписывания в контекст и т.д. Также проанализированы схожие и различные приёмы авторского письма и создания смысла, определено доминирование аллегорического (Г. Тарасюк) или символического (В. Кожелянко) типа романного мышления.

Ключевые слова: альтернативная история, внутритекстовая и социальная символическая реальность, модусы взаимодействия.